

Predrag Finci

17 Claremont Way, Flat 5, NW2 1AJ, London, UK
predrag.finci@gmail.com

O izvoru i horizontu bitka

Sažetak

Pojam izvora od predsokratovaca preko Heideggera do postmoderne imao je različita značenja. Treba ga razlikovati od povijesnog izvora i bezdana (Urgrund). U filozofiji je pitanje izvora pitanje zasnivanja i autentičnosti. Kao što horizont nije samo ono buduće tako ni izvor nije nešto prošlo. Izvor i horizont zasnivamo sada i ovdje: oni pripadaju povijesnom biću, pa su u tom smislu i sami povijesni; pripadaju promjenjivom svijetu, u kome je jedino moguća njihova »vječnost«. Vječno se za nas izjednačava s pojmom vrijednosti, bilo da je u pitanju nešto radi čega vrijedi živjeti ili je u pitanju nešto što označava naš svijet, pa je i takva »vječnost« u biti povijesna i zapravo zrcalo naše sadašnjosti.

Ključne riječi

izvor, bezdan, horizont, bitak, povijest

1.

Što dolazi, iz bezdana dolazi. Iz nikad dovoljno znanog, iz tajnovite dubine dolazi nepoznato koje će jednom biti prepoznato. Dolazi odlučno s kojim sve započinje i u čemu sve završava. Otvara se neimenovani izvor, neznana osnova, nedokučivo sudbinsko, još nespoznati uzrok budućeg događaja. Otvara se ništa (ni-što) iz koga sve nastaje i u kome je porijeklo svega. Otvara se Ništa Bića. Otvara se nedokučivi izvor, zjapi tajnoviti bezdan. Otvara se svijet mogućnosti. Svijet izvora i svijet bezdana.

Riječju 'svijet' je rečeno da ni izvor ni bezdan nije jedan, a ni osoba nije, jer izviru iz mnogostrukosti svijeta samog. Ono što imenujemo Jednim u sebi je različito jer je u sebi zbir suprotnosti. Ono je i u svom nastanku uzrokovano mnogim okolnostima i nikada samo jednim uzrokom. I osobno Jedno (identitet) zbir je različitih osobina i raznoliki, cjeloviti, raznovrsni svijet Osobe.

2.

Kada Anaksimandar kao prauzrok i praizvor svih stvari označava *apeiron*, beskonačno, neodređeno koje je prvi princip svega, on dokazuje da sve ima svoj izvor, da je sve odnekud čak i kada ne znamo otkud, čak i kada mislimo da je samo po sebi, da je iz sebe nastalo, jer je i tada iz nečega, odnekuda.¹ Zato Anaksimandar dokazuje da sve ima svoje porijeklo o kome ne znamo,

¹

V. »Anaximandros«, u: Hermann Alexander Diels (ur.), *Die Fragmente der Vorsokratiker*,

6. izd., ur. Walther Kranz, Weidmann, Berlin 1952., str. 81–90.

ali njegovo postojanje jasno dokazuje ono o čemu znamo, ono što postoji. Ali, otkud je ono što je nastalo?

Od antičkih vremena filozofi govore o tamnoj osnovi svega: na pojam bezdana nailazimo u djelima Platona, Böhmea, Nietzschea... Nije slučajno da ovaj pojam susrećemo u tekstovima onih filozofa koji su povezivali istinu mita i filozofsku istinu, refleksiju i narativ, diskurzivni govor i jezik imaginacije, jer je pojam bezdana mnogo bliži poetskom nego filozofskom jeziku, mnogo bliži imaginaciji nego racionalnoj argumentaciji. Mnogo je više slika nego pojam.

Izvor je slika nastajanja, ponor – slika nestajanja. U psihološkom smislu izvorno priželjkujemo, ponora se pribojavamo. Sama riječ ‘ponor’ zvuči zlokožno, zastrašujuće. Može biti metafora opasnosti, propasti, ali i ona provalija koja stoji pred slobodom izbora, pred osobnim rizikom i teškom odlukom. Jakob Böhme upotrebljava rječnik mistika (rječnik u kome su ništa i ponor sinonimi) kada imenuje *Urgrund* ili *Ungrund* (Pražvor, Ponor, Bezdan) kao izvor svega, čime zapravo označava božansko trojstvo, Boga samog.² Ovakvim je označavanjem pokazano da božansko nije moguće predstaviti, da je ono »bestemeljni temelj« (Meister Eckhart),³ da je skriveno, ali se na njega mora ukazati jer je osnova i uzrok svega što jest.

Za razliku od shvaćanja ponora kao porijekla svega, u djelima kasnijih autora ovaj se pojam dovodi u vezu s individualnom egzistencijom. Nietzsche u jednom aforizmu bilježi da onaj koji se bori s čudovištem mora paziti da i sam ne postane čudovište i da »ako dugo buljiš (*blickst*) u ponor, i ponor bulji u tebe«.⁴ U takvoj tvrdnji Nietzsche u osnovi psihologizira pojam ponora i dokazuje da postajemo poput onoga što nam je opsesija. Ova Nietzscheova riječ može biti shvaćena i kao opis osobnog, kao slika podsvjesnog, kao stanje depresije, kao bolni osjećaj praznine i vlastiti unutarnji ponor, a također i kao riječ koja upozorava na opasnost od opsesije vlastitim demonom i osobnom propašću, u kojoj svatko za sebe priprema svoj udes, a ovakvo osobno osjećanje nije samo stvar nekog pojedinca, nego može imati i metafizičko, svima blisko značenje. Ovakav psihološki moment kasnije je naglašen u pričama E. A. Poea, u kojima ponori i vrtače otkrivaju neznane, često prikrivene osobine bića i vlastitog Ja, ali su i stvar same prirode, čijem se nalogu pojedinac ne može oduprijeti. Na drugačiji način, ponor je prisutan u Sartreovom djelu, u kojem je Drugi granica, ali i iskušenje i dokaz čovjekove slobode, pa je Drugi u drami *Ispred zatvorenih vrata* označen kao »pakao«, kao nepremostiva razlika i nedostupna drugost, a u *Bitku i ništa* kao uvjet i dokaz slobode pojedinca.⁵

Ponor dakle shvaćamo na dva načina: ili kao tajnovito a objektivno postojeće, ili kao subjektivno stanje, kao izazov i rizik vlastitom. U svakom od netom navedenih stajalištu pitanje ponora postaje pitanje osobnog, pitanje emocionalnog stanja pojedinca, stajalište onih koji su i iz osobnog ponora bili u stanju vidjeti svijet, a ne pitanje nekog tajnovitog izvora, zajedničkog temelja ili opće sudbine, ali ovo individualno može potencijalno svakom biti namijenjeno, jer se svaka osoba na svoj način susreće sa svojim ponorom, svaka za sebe otkriva sebe i u vlastitosti raspoznaje i Drugog. U pojedinačnom razabire opće.

3.

Izvor je: početak (i u tom smislu uzrok, a u tradicionalnoj metafizici i prvobitno, praosnova); porijeklo (povijest, nastajanje i/ili razvoj događaja, osobe, problema); izvornost (autentično, bitno bića i Bitka).

U filozofiji XX. stoljeća najviše pažnje pobudio je *Ursprung* u interpretaciji Martina Heideggera. Heidegger ne pita o osobnom (subjektivnom, psihologijskom), ni o »prvom« (pa je i u njegovom shvaćanju izvora implicite na djelu kritika metafizičkog shvaćanja ovog pojma), ne poziva se ni na neki tamni temelj i ne govori o izvoru kao nekom davnom početku, nego traži izvor u biću, ali ne u pojedinačnom, nego u biću kao takvom. U Heideggerovoj filozofiji izvor nema smisao prethodnog, nego je ono što je s bićem i u biću, tako da izvor definitivno postaje unutarnje svojstvo, bilo da se izvornost oslobađa u biću ili u djelu bića. Time je rečeno da je izvornost autentičnost, nepatvorenost, ono istinito ostvareno u povijesnom bivanju i djelanju bića ili u bitku umjetničkog djela, dakle ono po čemu je djelo istinsko djelo, a biće uistinu biće.⁶ Od ontičkog mora doći do ontološkog zasnivanja izvora eda bi mogao biti odnoseći i važeći za transcendentalno Ja i sâm zadobiti smisao transcendentalnog, što u biti vodi Heideggerovom izjednačavanju egzistencije i transcendentije. Takva unutarnost izvora je bez psihološkog, bez subjektivnog i pripada izvornosti samog Bitka, izvornosti koja se ostvaruje kroz Bitak sam. U djelu Waltera Benjamina pitanje izvora (porijekla) postaje na izrazit način pitanje povijesnog i društvenog. U *Porijeklu njemačke žalobne igre* ovaj autor navodi:

»Porijeklo (*Ursprung*), premda potpuno povijesna kategorija, nema ništa zajedničko s nastankom (*Entstehung*). U terminu porijekla se ne misli postajanje postojećeg, već prije ono što nastaje iz postajanja i prolaženja. (...) Dakle, porijeklo se ne otkriva iz činjeničnog nalaza, već je u odnosu sa svojom prethodnom i naknadnom poviješću. Smjernice filozofskog promatranja zabilježene su u dijalektici koja pribiva uz porijeklo. Iz nje se u svemu bitnom pokazuje da su jednodržnost i ponavljanje uvjetovani jedno drugim.«⁷

Benjamin, poput Adorna, ukazuje da je porijeklo djela u historičnom Sada, u jednom Sada u kome je očuvano prošlo, a otvoreno buduće. Bezdan, kao i izvor, uvijek nanovo biva konstruiran iz Sada mišljenja. Ovakva potraga za povijesnošću izvora nije u vlasti transcendentalnog subjekta (što je moguće razabrati u Heideggerovoj egzistencijalnoj analitici Bitka) i završava utemeljenjem bića i njegovih tvorevina u vlastitoj stvarnosti, u otvaranju izvornosti iz vlastitog temelja. Izvornost nije ni u njenoj genezi, ni u historijskom ili ritualnom porijeklu, nego u Bitku samom. Nije dakle stvar subjektivnosti, nego se temelji u objektivnom povijesnom razvoju, u povijesno i društveno uvjetovanom biću.

Ako bi se ovakvom stajalištu mogla uputiti neka načelna zamjerka, onda bi ona izrasla iz bojazni za osobno, jer nije sve što čini biće i njegovo mišljenje uvjetovano i određeno društvenim i povijesnim okolnostima bića. Slijediti »duh vremena« i potpuno potpasti pod vlast okolnosti i vladajućih svjeto-

2

Usp. Jacob Böhme, *Aurora, oder Morgenröte im Aufgang*, Aurum, Freiburg 1977.

3

Usp. Meister Eckhart, *Knjiga božanske utjehe: traktati i propovijedi*, preveo Ante Šoljić, Naprijed, Zagreb 1989.

4

Friedrich Nietzsche, *Jenseits von Gut und Böse. Vorspiel einer Philosophie der Zukunft*, Naumann, Leipzig 1886., aforizam 146.

5

Usp. Jean Paul Sartre, *L'être et le néant. Essai d'ontologie phénoménologique*, Gallimard, Pariz 1943.

6

Usp. Martin Heidegger, *O biti umjetnosti* (»Izvor umjetničkog djela«; »Čemu pjesnici?«), preveli Danilo Pejović i Danko Grlić, Mladost, Zagreb 1959.

7

Walter Benjamin, *Porijeklo njemačke žalobne igre*, prevela Javorka Finci-Pocrnja, Veselin Masleša, Sarajevo 1988., str. 23.

nazora i normi u najboljem je slučaju stvar trenutne mode (u koju spada i ona »misaona«) i oportunitizma, a u mračna vremena (kakvih se i Benjamin pribojavao) slabići koji »samo vrše svoju dužnost« upravo u pozivanju na okolnost i duh vremena nalaze opravdanja za svoja nedjela i tako sebe oslobađaju svake odgovornosti, ali i vlastite individualnosti. Gdje nema osobnosti, nema ni izvornosti, koja je nadasve osjećaj autentičnosti, osjećaj vlastitog, pa takvo što ne može biti *pokazano*, ali može biti u djelatnosti i životnom držanju demonstrirano. A osobnost se ostvaruje u izmicanju »duhu vremena« i usvojenim svjetonazorima, a pogotovo u odmaku od one »društenosti« koja proizvodi sliku poželjnog modela ponašanja i »mišljenja«, jer je u takvim, dnevnim politikom i usvojenom ideologijom korumpiranim nazorima nemoguće dokučiti autentično, a teško shvatiti i što je stvarno. Ni izvornost bića nikako nije samo stvar nekog povijesnog nastajanja, a ni isključivo stvar subjektivnog osjećaja (iako pripada subjektu i nije objektivno dana, postojeća), nego je pitanje izgradnje bića u njegovoj vlastitoj istinitosti, oslobađanje izvornog u sebi samom. Ova izvornost nije nešto subjektivno, svakom prema njegovom nazoru, nego izvornost koja može pripadati i Drugom, jer je osobina svakog autentičnog bića, jer je oznaka onoga što mu bitno pripada, onoga što čini njegovu istinsku bit, oznaka svakog autentičnog djelanja (stvaranja) i njemu primjerenog postojanja (egzistiranja bića).

4.

U pitanju o porijeklu prebiva metafizičko pitanje: što je priroda samoga porijekla, onog Prvog, Uzročnika, Nepokrenutog Pokretača... U takvom pitanju samo je naizgled briga o povijesnom, a zapravo se pita o nekom tajnovitom izvoru koji je prije bića i prije znanja. Takvo porijeklo prethodi stvaranju i stvorenom, prethodi ljudskom stvoru, prethodi Bitku.

Sve je iz nekog izvora, a nema jednog izvora svega, jer je višestruko i raznoliko porijeklo svega što jest. Sve što jest ima porijeklo, svakako ima, ali odgonetka njegove prirode nije u njegovom nastajanju, ni u davnom iskonu, u nekom tamnom, mitskom izvoru (a pozivanje na mit je pozivanje na autoritet tradicije i običajnosti) ili pak u nedokučivoj (para)psihologiji »duše«, nego u njemu samom. (I filozofija se oslobađa od svog izvora, od svojih početaka u mitu i narodnoj mudrosti eda bi u svom »drugom početku« izgradila svoje vlastite temelje i krenula od sebe same, od vlastitog čuđenja.) Fenomen nije u svom uzroku, nego u svom ostvarenju, u onome što kao fenomen potpuno jest. To je zasigurno jedan od razloga – uz presudno osporavanje postojanja odlučujućeg Jednog i neprikosnovenog Centra – da je napuštena tradicionalna filozofska potraga za porijeklom stvari, za nekim davno zatranim, iščezlim izvorom svega jer je stvarno porijeklo iskazano u onome što je stvar postala u svom rezultatu, što je ona kao ostvarena, uobličena stvar. Porijeklo mora biti pojmljeno mimo mogućih metafizičkih, mistificiranih značenja i shvaćeno u svom stvarnom Jest, u onome što je ono sada i ovdje. Tajnovito se ne objašnjava još tajnovitijim; takva potraga za »dubinom« često ne vidi očigledno i lako prestane biti filozofsko, a postane teološko pitanje ili barem pitanje religijske provenijencije, a još češće postane neutemeljeno, naivno mistificiranje predmeta svog interesa. Takav povratak izvoru, u kojem uvijek ima i pretjeranog hvaljenja i očekivanja od »novog«, »rođenja« i »početka«, može biti u potpunosti neproduktivan ili barem limitirajući, ukoliko se ono što se u ovakvim stajalištima naziva izvorom smatra presudnim za svu djelatnost. Biće je mnogo više porod svoga doba, nego nekog tamnog iskona, jer je biće

uvijek ono što je kao stvarno biće, ono što je ostvarilo i što je kao biće postalo. U onome što je nešto postalo je i njegovo porijeklo i ono što će jednom biti. Tajna fenomena nije u njegovom uzroku, ni u njegovom porijeklu, nego u onome što je taj fenomen postao, što jest u svom novom utemeljenju, u svojoj stvarnosti i stvarnoj funkciji, u onome što je fenomen u sebi samom. U ostvarenom.

5.

Shvaćen kao ponor, kao bezdan, tajnoviti izvor je slika frojdovski shvaćene povijesti, koja mi pripada, koja me usmjerava, a o kojoj ne umijem, slika mene samog, moje vlastito projicirano na svijet. A stvar je u tome da vidimo što jest, ne da nađemo svoje vlastito zrcalo, nego da shvatimo povijesnost bića i njegovog porijekla, da vidimo što je događaj, kako životni događaj tako i događaj samog bića.

Izvor kao ono što je biću dano i horizont kao ono što je biću zadano dva su modaliteta povijesnosti bića. Oni čine vrijeme bića. Izvor je ono što je bilo, što nam je prethodilo i/ili što je s nama, postojeće. U prvom slučaju izvor shvaćamo kao mitski ili povijesni izvor, u drugom kao izvor osobnog ili u osobnom. Izvor je već, horizont je tek. Horizont je otvaranje pogledu i otvaranje pogleda, dolazeće. Na obzoru se pojavljuje moguće, nazire buduće, rađa novo. Horizont je uvid i nada: uvid u svijet znanog, nada u još nepostojeće, ali nastajuće, usmjerenost k još nedovoljno znanom, nada i želja, očekivanje i slutnja, duhovna otvorenost k mogućem.

Ovdje je dakle riječ o horizontu kao usmjeravanju k budućem, a ne o horizontu kako ga razumijeva Husserl u okviru svoje fenomenološke metode ili Gadamer u svojoj hermeneutici.⁸ Ipak, neke od njihovih ideja i u razumijevanju horizonta kao pogleda u dolazeće mogu i ovdje biti od koristi. Recimo, Husserlova ideja prema kojoj je transcendentni horizont dan već u samoj pojavi ili Gadamerova tvrdnja koja dokazuje da upravo horizont čini djelatnost smislenom, a i da je horizont društveno uvjetovani kontekst u kome se osvjedočuju Ja i Drugi, da je horizont prostor ljudske interakcije. Ovakva ideja nije daleko od shvaćanja društvenog karaktera bića, pa je upravo možda ova ideja potaknula Sartrea da svijet vidi kao horizont smisla, kao svijet u kome djelujemo, u kome osvajamo vlastitu slobodu i pravimo izbor, kao svijet za koji smo sami odgovorni za sebe i za Drugog. Ovdje treba spomenuti i pomalo iznenađujuće Foucaultovo stajalište u *Riječima i stvarima*: izvornost više ne treba biti shvaćena kao nešto što je biću dano, pogotovo ne kao nešto što stoji u nekom tamnom početku ili neporecivom temelju, nego i kada izvire iz prošlog sama izvornost opet nanovo biva stvarana i biće je tek postiže. U tom smislu ona dolazi iz budućnosti, iz onoga što još nije nastalo, ali se već nazire na horizontu.⁹ Izvornost tek postaje, ona je dolazeće, otvaranje k nastajućem i u tom smislu poklon budućnosti, ideja koja je mnogo bliža marksizmu nego strukturalizmu, ali je zapravo prisutni motiv u svakoj »filozofiji budućnosti«.

8

Ovdje prije svega mislim na Husserlov pojam horizonta intencionalnosti u *Kartezijanskim meditacijama* (Edmund Husserl, *Méditations cartésiennes: Introduction à la phénoménologie*, Colin, Pariz 1931., str. 44–45) i Gadamerovu ideju pravog horizonta uvida u njegovoj *Istini i metodi* (Hans-Georg Gada-

mer, *Istina i metoda*, preveo Slobodan Novakov, Veselin Masleša, Sarajevo 1978., str. 298 i d.).

9

Usp. Michel Foucault, *Les mots et les choses*, Gallimard, Pariz 1966., str. 343–346.

Ono što je istinito nije istinito tek za trenutak, nego je svuda i uvijek istinito. Potvrđuje to svaka velika riječ i djelo, od davnih vremena do dana današnjeg. I svojim porijeklom dokazuje da je nastalo u prolaznom, u postojanju, u daru života u kome je stvoreno sve vrijedno što biće ima i za što zna. Samo se u njemu ostvaruje bitno, samo u njemu dosežemo idealno i naše vlastito vječno. Ideja o vječnom i idealnom krajnji je doseg imaginacije, u kojoj su projicirane neiscrpne želje, ambicije i mogućnosti bića, ideja u kojoj se i ono samo pojavljuje uvijek u novom obliku; svoje vječno i idealno, svoje »zauvijek« biće uistinu ostvaruje u svojoj vlastitoj stvarnosti, u svom Sada. Vječno se za nas izjednačava s pojmom vrijednosti, bilo da je u pitanju nešto radi čega vrijedi živjeti ili je u pitanju nešto što označava naš svijet, pa je i takva »vječnost« povijesnog karaktera. U svemu tome je prisutna vjera da je sve što je Sada prolazno, da će jednom netragom nestati, neće ga više biti, a da je vrijedno trajno, vječno, ono što je zauvijek, a istodobno da je Sada naša vječnost, jer u našem Sada jesmo i u njemu je još uvijek naša prošlost, a već se priprema naša budućnost. U njemu je naše postojanje, u njemu naš izvor i horizont, naše Jest i naše Nije, u njemu povijesnost i postojanost našeg bića.

Predrag Finci

On the Origin and Horizon of Being

Abstract

The notion of origin has different meanings in the philosophy of Presocratics, Heidegger's and in postmodern philosophy. That notion should differ from the historical origin and notion of abyss (Urgrund). In philosophy, the question of origin is a question of foundation and authenticity. Horizon does not only refer to future while the origin is not only something referred to as the past. Origin and horizon are based on the Here and Now: they both belong to a changeable world, the only one in which our "eternity" is possible. We equate the notion of eternity with the notion of value, value in the sense of something worth living for, or value which designates our world, and as such "eternity" is also in its essence historical and a mirror of our present.

Key words

origin, abyss, horizon, being, history